

1968

Från Slätthögs prästgård i Moheda ser Christian Braw på 68:orna. En del sökte sig ut på landet — andra stannade i staden.

Ständigt gäckades deras hopp. När folkens kamp — än här, än där — lett till revolution, blev utvecklingen alltid densamma: först jordfördelning, öppnade fångelser, sedan kollektivisering, militarisering, slavläger och diktatur.

Alltför få av revolutionärerna har tagit ställning mot det förtryck de själva bidrog till genom sin kamp. (I serien om 1968 har tidigare medverkat Anders Björck, Peter Kockum, John Henri Holmberg, Bo Cavefors och Anders Björnsson.)

Tjugo år efteråt stod han vid biljett-disken på glesbygdstationen och skulle ha en studerandebiljett, vilket gav till känna att han saknade arbete. Eller också ville han bryta upp från det arbete han hade. Luvan hade han nerdragen över öronen inne på den varma biljettexpeditionen, och den bruna skinnrocken var sliten. Under luvan tittade ett buskigt skägg fram, men när han talade förrådde han sin bildningsbakgrund. Bredvid stod hustrun med runda glasögon, duffel och näbbstövlar.

Det var inte svårt att känna igen dem. De var 68:or. Utspridda över vår skogbevuxna glesbygd finns de här och där i gamla hus och gårdar, främmande fåglar i det folk de en gång ville befria, på flykt från ett samhälle de ville omstörta, isolerade från alla andra än likatänkande. Förmodligen var de inte ens med i Röda Korset, som ju annars är den minst kontroversiella gemenskapsform folket i deras nya hembygd har. Den gången, för tjugo år sedan, lärde de sig att vara kritiska, och den kunskapen har följt dem — hindrat dem. Den har hindrat dem från att bli helhjärtade eller åtminstone överseende i mötet med en folklig gemenskap, där mötespunkterna heter syföreningen, forbollsklubben och LRF.

De lärde sig att läsa mycket, att vara välinformerade, och de har ett aktivt ordförråd på gissningsvis 10 000 ord. De människor de lever bland läser lokaltidningen, företrädesvis dödsannonser och insändare, och de använder i vardagslag 700 ord. När de 10 000 orden vällde över dem förstod de ingenting. Rättare sagt, de förstod — men på ett annat sätt, intuitivt, att detta var människor som inte ville gå in under andras villkor utan ville leva sitt

Christian Braw är teol doktor.

eget liv och ansåg att andra borde leva som de. Och det må vara att människorna i deras nya hembygd inte var kritiskt skolade, att de inte kände till den unge Marx och Marcuse, men de var ingalunda dumma. Det som saknades i boklig bildning ersatte de med en starkt utbildad intuition, och den sade dem, att de nyinflyttade inte hyste respekt för dem och inte ville dela deras liv. Så de blev ensamma och resorna in till bokcaféet i staden blev många.

Där — i staden, fanns 68-or som gått andra vägar. Några hade blivit verkstadsarbetare och var ännu verksamma i alltmer krympande marxistiska bokstavspartier. Andra hade, med eller utan några år i industrin, fullföljt sin akademiska bana och satt nu som studierektorer, lärare, socialassistenter, kuratorer och bibliotekarier — alla inom den offentliga sektorn. Deras äldre arbetskamrater tyckte de var knepiga, konstiga och svåra att samarbeta med, men deras närvaro märktes på läsrummens sortiment. De var inte som andra. Hemmets Journal var ingenting för dem. Andra hade tagit sig fram till mer framträdande platser i massmediavärlden eller den offentliga förvaltningen, en del med hjälp av nyttigare partibok än den ett marxistiskt bokstavsparti kan erbjuda. De satt nu som byrådirektörer och högre på länsstyrelsen, invandrarverk och AMS. Några av dem hade lyckats slå sig fram till en akademisk karriär, andra hängde kvar vid akademien på extratjänster, bidrag och lösa timmar. Det har gått mycket olika för dem. Men en gång hade de alla präglats av samma stora uppbrott: 1968.

Brytning med en livsstil

1968 var just ett uppbrott. Det var en medveten brytning med en livsstil som blivit meningslös. Man skulle till och med kunna beskriva det som ett fadermord. Fäderna, det var de som överlevt världskriget med eller utan något att dölja. De hade återuppbyggt det sönderslagna Europa med Marshall-hjälp och billig brännolja och skapat ett av de mest expansiva samhällen historien känner, ett samhälle som bars av tron på de obegränsade framstegen. Vad man inte var medveten om var att det också bars av ett omedvetet arv

Några 68-or var verksamma i alltmer krympande marxistiska bokstavspartier.

av tro och etik från farfäderna, ett arv som kunde bära fäderna men inte deras söner, eftersom det inte hade förvaltats med vilja att lämna det vidare. En del av sanningen bakom det som skedde 1968 är, att förbindelsen med rötterna under efterkrigstiden tänjts ut till den grad att den levande förbindelsen upphört eller skadats allvarligt. Ett tecken på detta är farfarsgestaltens betydelse för revolten, främst bland dem Herbert Marcuse.

Rekordårens samhällssyn, i den mån man kan tala om en sådan, byggde på den förutsättningen att framstegen var utan slut och framförallt: möjligheterna till energiutvinning var oändliga. Utvecklingen var given och oundviklig och människan reducerad till en utvecklingens fånge. 1968 innebar här en frigörelse, ett alternativ. Man blev fri att vara ett handlande subjekt, man väntade sig att man genom politisk aktivitet skulle kunna på-

verka världsförloppet. Det fanns ofta en i grunden humanistisk människosyn och en stor tilltro till den enskildes och gruppens förmåga. Allteftersom det blev klart hur trög den massa var, som man ville sätta i rörelse, blev denna ljusa humanism alltmer anspänd. Ansvar tyngde allt skoningslösare ner de ansvarsmedvetna, optimismen blev till en sammanbiten desperation hos många.

Andra hade tagit sig fram till mer framträdande platser i massmedia-världen eller den offentliga förvaltningen.

Känslan av att vara hotad

Till de sällsammaste dragen i detta uppbrott hör den ständiga känslan av att vara hotad, och det av — fascismen. Det var för utomstående ofattbart att unga, friska människor i en demokratiskt präglad världsdal kunde känna sig hotade av de åldrande och krympande små kretsar som ännu kunde samlas kring fascismens tankevärld. Riskerna för Per Engdahls återkomst som politisk maktfaktor var ju minimala, och ändå sysselsatte sig studentrevoltens generation intensivt med fascist-hotet. Det kunde till och med ta sig vetenskapliga uttryck, som Martin Linds avhandling, vars huvudsyfte var att "finna spärrar mot fascismen".

Naturligtvis var det inte de eventuellt överlevande fascisterna från 1930-talet som utgjorde det egentliga hotet. Men man spårade fascistiskt inflytande överallt, där någon hyste en annorlunda åsikt eller hade en etablerad ställning i samhället. En polemikens bottennivå nåddes,

när Olof Palme blev kallad "socialfascist". Uttrycket var hämtat från 30-talets stalinism och präglade givetvis dem som brukade de. Det var ett sätt att använda språket som medel, där sanning och rättvisa blev en bisak.

En av orsakerna till fascistiskräcken var att man såg samhället som en borgerlig klassdiktatur, där de demokratiska förkläderna snart skulle falla, när motståndningarna hårdnade. Man var här bunden i den marxistiska historieteorin. Men bakom denna fascistiskräck fanns också en känsla av maktlöshet.

De auktoriteter man föresatt sig att avslöja, de makthavare man ville krossa var så oåtkomliga, anonyma och orubbliga. Man kunde till och med uppleva sig som offer för en makthavarnas sammansvärjning, något som visade en allvarlig över-skattning av maktens sätt att fungera i det västerländska samhället, där maktens människor ofta inte har andra grundsatser än att handla från fall till fall utan några principer eller långsiktiga mål alls.

Övertro på strukturernas betydelse

Det fanns i 1968 års uppbrott en patetisk övertro på strukturernas betydelse. Kunde man bara ändra på samhällsstrukturerna, så skulle livet bli värt att leva för de stora massorna. Men häri fanns också den väldiga kraften och den etiska utmaningen i 1968: att leva för andra. Det var ett perspektiv som annars var mindre vanligt i rekordårens samhälle. 1968 innebar för många öppnade dörrar ut till en värld, där rekordårens materiella lyckotillvaro saknade all relevans. Några år tidigare hade Harold Macmillan vunnit åter ett val i England på kampanjen "You have never

had it so good". Och det var verkligen så för många. Man hade skäl att vara nöjd, ytligt sett, att satsa på Harold Macmillan och män som han, t ex Tage Erlander och Ludwig Erhard. Men 1968 öppnade blicken för alla de andra, de som inte alls fått det bättre, jordens fördömda för att tala med Frantz Fanon, kolonialfolken, fångarna, de mentalsjuka, de lågavlönade. Det fanns här en etisk kraft och utmaning inför vilken Macmillan och liktänkande stod svarslösa.

Och 1968 innebar inte bara öppnade dörrar till jordens fördömda, det innebar också en vilja att dela deras liv. Det är här vi ser akademikerna som blir fabriksarbetare, byrådirektören som blir brevbärare, prästen som blir ombudsman i ett kommunistparti. Denna beredskap att dra personliga konsekvenser av sin övertygelse vittnar återigen om ett allvar och en etisk kraft, som knappast finns hos de många, till vilka Macmillans kampanj appellerade.

Att bli ett med folket

Men här fanns också den längtan att bli ett med folket, som Solsjenitsyn talar om i berättelsen om Varja, något av den längtan som drivit mannen vid biljettdisken att bosätta sig på en plats där han inte hörde hemma och där han ännu tjugo år efteråt var en främling.

Orsakerna till misslyckandet i att bli ett med folket var många. En av dem var givetvis naiviteten.

De alienerade, under Entfremdung lidande massorna var i många avseenden så helt annorlunda än de tett sig genom marxismens kikare. Att det rörde sig om människor som använde 700 ord i stället

för 10 000 men i gengäld hade en starkt utvecklad intuition hade 68-orna mycket klena begrepp om. Vad hjälpte det att 68-prästen försökte engagera sina kyrkobroder för Vietnam och Cuba, när han vägrade gå på begravningsmiddagarna, vilka han ansåg för "borgerliga", alltså vägrade dela bordsgemenskapen med de enkla människor, som arbetade i skogarna och fabrikena kring hans kyrka. Vietnam och Cuba förstod de sig inte på. Men de förstod vad det betydde, att han inte aktade det värt att dela deras bordsgemenskap. Och när de själva kom i mörk kostym till fars jordfästning, då kom han i jeans och tröja. Vad hjälpte det då med 10 000 ord om Vietnam och Cuba?

"Kritisk solidaritet"

Ett av studentrevoltens mest kännetecknande uttryck var "kritisk solidaritet". Man ställde sig så att säga utanför samhället, beredd att fälla domen över det, i synnerhet över maktstrukturerna. Det gav en klarsyn och många oväntade insikter, att se på sitt eget samhälles sätt att fungera så som man kunde se på en främmande samhällsform. "Det självklaras roll i historien" kunde träda fram med en förbluffande klarhet, som gjorde att det självklara inte var så självklart längre. Solidariteten var svårare att gestalta så, att andra förstod att den verkligen fanns. Och det sällsamma är, att i all kritisk klarsyn frågan om själva det industriella samhället, förbrännings-samhället väcktes så sällan. Det gäller särskilt den marxistiska grenen av 1968 års rörelse. Här fanns det tvärtom en romantik kring den industriella tillvaron, där solnedgången över rykande fabrikksskorstenar framstod som skönhetsupplevel-

sens höjdpunkt. I den andra grenen av rörelsen, den som inspirerats av anarkismen och påverkade den "gröna vågen" fanns däremot ansatser till vad som skulle bli miljörörelsen, även om man sällan nådde så långt som till att ifrågasätta själva den industriella livsformen.

Alla tekniker vet att varje form av förbränning är problematisk. Det finns ingen förbränning – utom naturens egen – som är utan biverkningar. Och sanningen om rekordarens breda marginaler för väl-

De förstod vad det betydde att han inte aktade det värt att dela deras bordsgemenskap.

stånd är den, att de förutsatte en energiutvinning genom förbränning utan motstycke i historien. Det är sant, att vi aldrig hade haft det så bra. Men det hade blivit så, därför att förbränningen aldrig förut varit så intensiv. Förbränning var välståndets grundpelare. Det är en sanning som nu står klar för alltfler. För 1968 års marxister var denna insikt fjärran. Där gällde det bara att övervinna alienationen i industrisamhället. Men att den industriella livsformen som sådan är problematisk, var det mycket få som vågade tänka, än mindre säga.

Det berättas att Tage Erlander en gång fick frågan:

– Varför har allt blivit så mycket sämre?

Han svarade:

– Det är därför att vi fått det så mycket bättre.

Den som frågade tänkte förmodligen på postutdelning och annan service. Och

Tage Erlander tänkte sannolikt på de höjda lönerna för brevbärare och likställda.

Nu, i miljökatastrofens skugga, får Erlanders ord en helt annan innebörd. Men att miljöförstöring är priset för överflöds-samhället såg inte 1968 års kritiska blickar.

Inte heller uppfattade man att det var själva människosynen i industrisamhället, människan som maskin, som hade gestaltats i funktionalismens sovghetton. Det var inte 1968 års arkitektgeneration som gjorde upp med de räta vinklarnas och funktionsuppdelningens tyranni. Det var postmodernisterna.

1968 var ett uppbrott framåt. Det som hägrade var det nya, fria, solidariska samhälle, som skulle komma efter revolutionen. Man hoppades så mycket, hoppades på den mänskliga socialismen. Sovjet var ett alternativ för mycket få. Det var Cuba man hoppades på, Vietnam och Kina. Någonstans måste det lyckas, någonstans måste de goda tankarna från den unge Marx – alltid den unge Marx! – förverkligas, ta gestalt i konkret verklighet. Någonstans måste revolutionen leda till frihet och inte till nytt förtryck. Någonstans måste det lyckas, för annars . . .

Revolutionärernas pinsamma tystnad

1968 års fortsatta historia är berättelsen om det ständigt gäckade hoppet. Gång på gång vecklades parollerna ut för det kämpande folket än här, än där, tills revolutionens seger kunde hälsas med jubel. Och sedan blev det tyst. Utvecklingen blev alltid densamma: först jordfördelning, öppnade fängelser, sedan kollektivisering, militarisering, slavläger och diktatur. Karl

Radek, som sedermera med livet fick plikta för sin kvickhet, uttryckte det en gång så: "I det kapitalistiska samhället ut-suger den ena klassen den andra. I det so-cialistiska samhället är förhållandet det omvända."

Och Radek har fått rätt. Men just den-na tystnad, som utbredd sig kring de seg-rande revolutionerna, har berövat 68-års uppbrott dess etiska initiativ och gjort många av dem som bar plakat mot Viet-nam-kriget till djupt komprometterade människor. Detta är en aspekt på frågan, varför 68 års tankar mist sin dragnings-kraft på yngre generationer. Alltför få är de som tagit ställning mot det förtryck de själva bidrog till genom sin kamp. Det är förståeligt att man undviker denna upp-görelse. Saken är pinsam. Man tog miste. Och frågan tvingar fram en omvärdering av hela revolutionsidealet, av just det man hoppas på. Men så länge man inte går in i denna uppgörelse blir man kvar i en inre osanning och därmed har man mist det etiska initiativ, som var en av hemligheter-na bakom den sällsamma dragningskraf-ten hos 68 års tankar. Inte heller har det etiska initiativet kunnat återvinnas av de många ur 68 års generation, som återvänt till den västliga demokratin som det minst onda. För tjugo år sedan satsade de allt på att störta den, i dag har de inordnats i den med bibehållande eller övergivande av mer eller mindre radikal hållning.

1968 var det de etiska argumenten som drev dem att bekämpa det bestående samhället, i dag är de infogade i samma samhälle. I den mån man ser denna san-ning är cynismen eller privatiseringen av det etiska ansvaret lätta flyktvägar. Men det etiska initiativet återerövrar man inte på det sättet. Inte heller vinner man den

etiska kraften genom att hålla försvarstal i stället för att ställa sig själv frågan: Vad förstörde vi för andra och för oss själva 1968?

I vetenskapligt och konstnärligt avse-ende lärde sig 1968 års studenter av Karl Marx att se i hur hög grad forskning, konst, rättsväsen och journalistik är be-stämnda av det kapitalistiska samhället. De lärde sig att se sin egen insats i ett kamp-perspektiv, där också den vetenskapliga artikeln eller socialnämndsbeslutet blir insatt i kampen mot fascismen. Denna in-ställning har givetvis blottlagt många tidi-gare dolda sammanhang. Det var ingalun-da så oproblemiskt att tala om "objektiv

Det sällsamma är att frågan om själva det industriella samhället, förbränningsamhället väcktes så sällan.

vetenskap" som man tidigare trott. Men vad de miste på vägen var det sinne för rättvisa och oväld, som är nödvändigt för att ett samhälle skall fungera. Det är den-na förlust som gjort så många 68-or till belastning för sin omgivning. I den mån de vetenskapligt producerat sig har den gjort deras resultat i hög grad tidspräglade och därmed snabbt föråldrade.

Mannen med luvan nerdragen över öronen fick sin studerandebiljett till den av-lägsna ort, där han förmodligen hörde hemma. Det hade gått 20 år, och ännu ef-ter tjugo år kunde jag känna igen honom.

Kanske har jag varit orättvis mot ho-nom, kanske är han ändå med i Röda

Korset, kanske skjutsar han pojken till fotbollsträningen på onsdagskvällarna. Men jag är, med dessa reservationer, ändå tämligen säker på, att han, som en gång kom hit, buren av solidaritet och idealitet, ingalunda blivit den solidariske samhällsmedlem som hans grannar skulle värdesätta, dvs den som går in i deras gemenskapsformer för deras skull, inte på sina egna villkor. Men nu har han fått sin biljett och nu är det vår tur.

Att miljöförstöring är priset för överflödssamhället såg inte 1968 års kritiska blickar.

Lärdom för oss andra

Vi andra, vad betydde 1968 för oss? För flera av oss hade det gått till synes spårlost förbi då men ändå påverkat oss mer, än vi själva förstod. Den första och viktigaste lärdomen var att det fanns alternativ. Det var inte nödvändigt att tänka och leva som Tage Erlander och Harold Macmillan. Det var värt priset att omsätta insikt i

sitt eget liv, att göra något annat av sitt liv än det rekordåren utstakat. Detta gav en frihet. Vi behöver inte vara utvecklingens och strukturernas fångar.

Den andra viktiga lärdomen var förmågan att ställa de stora, principiella frågorna, att se sitt eget samhälle kritiskt. Det var inte nödvändigt att tänka på samma sätt som de etablerade. Det självklaras roll i historien är inte självklar.

Det hade vi kunnat lära oss utan 1968, av Anders Nygren. Men honom var det få som lyssnade till 1968.

Det fanns i 1968 års uppbrott ett medvetande om att det var nödvändigt att göra upp med efterkrigstidens mammonistiska kultur. De som gick med den gången, de gjorde ett uppbrott framåt, mot den goda revolutionen som alltid hägrade och alltid försvann som en hägring. Det blev ett uppbrott mot — ingenting.

Insikten att vi gått fel mitt i allt det som verkade så bra, ytligt sett, kunde också föra fram till en annan lösning. När man gått vilse, då är enda möjligheten att finna rätt, att man söker sig tillbaka längs vägen man gått. Men den lösningen är möjlig endast där rottrådarna till det levande förgångna ännu inte är helt avskurna.